

Střítecký, Jaroslav

Svět textu a text světa - Diltheyův strukturalismus dnes

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 1. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 138-145

ISBN 978-80-210-8879-5; ISBN 978-80-210-8880-1 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137801>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SVĚT TEXTU A TEXT SVĚTA – DILTHEYŮV STRUKTURALISMUS DNES

Pojem struktura krystalizoval v díle Wilhelma Diltheye (1833–1911) ze dvou zdrojů: 1. z romantického výkladu uměleckého díla, jenž se stal modelem poznání vůbec; 2. z biologické morfologie. Lépe by snad bylo hovořit o strukturalitě nebo strukturálním hledisku, neboť pojem struktura je u Diltheye obsažen v řadě dalších pojmů (např. v pojmech *Wirkungszusammenhang*, *Bedeutungszusammenhang* a takřka všude, kde sepětí částí v celku je charakterizováno jako „souvislost“, tj. *Zusammenhang*, a není výslovně uvedeno, že jde o souvislost kauzální; též sociálně teoretické pojmy jako *systém kultury* nebo *systém vnější organizace společnosti* jsou pojmy strukturálními; nejhlubší a nejpřesnější vymezení strukturality přináší vymezení pojmu *die innere Grundform*).¹

Kombinace estetického a biologického inspiračního zdroje není tak kuriózní, jak by se na první pohled mohlo zdát. Nešlo snad o to, aby biologie vtiskla Diltheyově teorii pečeť vědeckosti: nejdůležitější vlivy a přímá předsevzetí propracované argumentace skryl Dilthey ve svých textech tak dokonale, že je pramenné a srovnávací bádání prokázalo teprve v nedávné době.² Diltheye původně zaujala fyziologie smyslového vnímání. Neposkytla mu sice podklad k ustavení vědecké estetiky, jak původně očekával, zato její práce Müllerovy školy³ přivedly k myšlence

1 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*. Bd. I–XXVI. Leipzig-Berlin: Teubner, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1913–2006. Zde Bd. I, s. 49–86, Bd. VI, 140 nn., 167 n., Bd. VII, zvl. s. 15–18, 23, 31, 40 nn., 72, Bd. XIX, s. 42 aj. Dále srov. RODI, Frithjof. *Morphologie und Hermeneutik. Dilthey's Ästhetik*. Stuttgart: Kohlhammer, 1969, s. 99; STRÍTECKÝ, Jaroslav. *Proměna, tvar, struktura. Diltheyova estetika dnes*, viz s. 161–170.

2 RODI, op. cit., s. 64–79, s. 130–140.

3 Ibidem, s. 65. Diltheye zaujalo dílo fyziologa Johanna Müllera (1801–1858), které představuje přemostění mezi goethovskou ideou kvalitativní přírodovědy a moderním výzkumným bádáním.

tvárové metamorfózy neboli strukturální hry a k tezi o metodologické komplementaritě celostního vhledu s přísným zkoumáním jednotlivostí. Obojí má co činit s ideou organismu, nemechanického propojení částí v živoucí celek. Diltheyovské uplatňování strukturality v oboru sociálně teoretickém má však mnohem blíže k tomu, co Durkheim vymezil jako organickou solidaritu, než k organologickému rázu rozštěplých obecnin německého historismu. Navíc zůstávala u Diltheye vždy doceněna reálná biologická dimenze: homeostatický systém těla reagujícího sebezáchovně na přírodní prostředí; z tohoto základu se pročeňují specificky lidské struktury nejprve v úrovni instinktivní, poté v úrovni kulturních systémů a nakonec i v úrovni vnější organizace společnosti.⁴ Nutno zdůraznit, že uvedené genetické pořadí nemá smysl hierarchický. Odporovalo by to jak čistotě pozitivněvědního poznání, tak i Diltheyovu úsilí o spolehlivě nemetafyzické založení věd o společenskoličské skutečnosti.

Na jiném místě jsem se pokusil ukázat, jak se problém výkladu uměleckého díla Diltheyovi stal poznávacím modelem obecné povahy. Pozorné srovnání dokládá, že klíčová místa Diltheyových poetologických skic z let 1868–1887 jsou uchována v nejzávažnějších textech jeho stáří, kde bývají ne zcela právem vykládána jako ozvěna Husserlových *Logische Untersuchungen*.⁵ Tato okolnost zdá se mi důležitá z jiných důvodů než kvůli myslitelské prioritě. Při plném docenění přírodních determinant a jejich pozitivněvědního poznávání obrací pozornost k tvůrčímu stupňování neredukované zkušenostní látky (její označení jako „prožitek“ vedlo později k mnoha nedorozuměním)⁶ do nových a nových tvarů. Produktivní představivost tu neproměňuje jen obrazy, ale též jejich nejnřtější kořen. Nejde tedy o pouhé zpracování látky do umělecké formy, a proto také úkolem interpretace nemůže být zpětné dešifrování zážitkového obsahu z uměleckého tvaru. Lze to mít za včasnou nebo dokonce anticipující reakci na proměnu struktury uměleckého díla z prostředku sdělení ve sdělení samo.⁷ Produktivní představivost mění něco v něco jiného, generuje nové podstaty obsahující vlastní intenci k dalším plodným proměnám.

Tento proces však nemůže být nekonečný, bezbřehý a nahodile beztvary: jeho horní hranice jsou vytyčeny kontextem komunikace, tedy jakýmsi historicky

4 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit.; Bd. V, s. 192, 180, 206, Bd. VI, s. 154, 95, Bd. VII, s. 13n; STRÍTECKÝ, Jaroslav. *Proměna, tvar, struktura. Diltheyova estetika dnes*, viz kapitulu 13; JOHACH, Helmut. *Handelnder Mensch und objektiver Geist. Zur Theorie der Geisteswissenschaften bei Wilhelm Dilthey*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1974, s. 100.

5 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit.; Bd. VII, s. 3–75. Dále STRÍTECKÝ, Jaroslav. *Proměna, tvar, struktura. Diltheyova estetika dnes*, viz kap. 13; KERCKHOVEN, van Guy. Die Grundsätze von Husserls Konfrontation mit Dilthey im Lichte der geschichtlichen Selbstzeugnisse. In *Phänomenologische Forschungen*. Bd. XVI. München: Verlag Karl Alber, 1984, s. 134–160; GADAMER, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr, 1960.

6 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. XIX, s. 59, 61n., 85.

7 DERRIDA, Jacques. *Die Schrift und die Differenz*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985, s. 29 n.

individualizovaným apriori. Dále pak Dilthey uchovává nit spojující psychické reprezentace s realitou neredukované zkušenosti, a to ve snaze nenarušit konkrétní průběhy her. Husserlova redukční procedura ji přestřihuje s metodologickým záměrem dosíci přesného a neproměnného vědění. Ne náhodou tkví jeden z nejnápadnějších rozdílu mezi Diltheyovou a Husserlovou filozofií v postoji k jednání: u Diltheye bylo vždy ohniskem pozornosti, kdežto Husserl je pokládal spíše za rušivý prvek, který nutno metodologicky eliminovat, abychom se k němu teprve po získání přesného fenomenologického vědění mohli vracet.⁸

Pojmy *prožitek* a *život* nevztahují se tedy pouze k empirické podobě látky poznání. Otevírají ontologickou kvalitu, obsahující i to, co v empirické podobě skutečnosti dáno nebylo a není. Jen tak může být v konkrétnosti „prožitku“ obsažena i nejdalekosáhlejší možná abstrakce;⁹ žádná z takových abstrakcí není poslední a skutečně nejzazší, neboť postihujeme strukturovanost, a tedy nekonečnou obměnivost neredukované zkušenostní danosti, nemůžeme ji však v poznávacím procesu vyčerpát, tím méně konečně vysvětlit. Mluví-li Dilthey o hermeneutickém kruhu, nemíní tím kruh od prožitku přes jeho výraz a porozumění zpět k prožitku, nýbrž produktivní uvolňování struktur, jež jsou v neredukované zkušenosti utajeny. Lze snad říci, že transcendentují subjektivitu daností, pokud bychom si tuto transcendentu nepředstavovali jako jednu provždy zformovanou a zajištěnou. Nebo v heideggerovské dikci: trhlinami hermeneutického kruhu zahlédáme prosvítající bytí.

Za Diltheyovu přednost pokládám, že se v tomto bodě nepoddal existenciálně ontologické metaforice, jíž bývá tak přístupna mysl publika bažícího po každé možnosti stýkat se v lahodné nečinnosti s tajemnem. Kladl zřetelnou otázku, jak převést filozofický realismus svých problémových východisek v nominalismus vědy.

V tomto směru je podstatné postižení sociálna jako konkrétního komunikačního rámce¹⁰ a pojetí jazyka jako zprostředkujícího média mezi individualitou a sociálnem. V jazyce směřuje výraz i jeho pochopení k objektivnímu duchu, a nikoli k jednotlivě prožitému, tvrdí Dilthey.¹¹ Jazyk pojmenovává, co rozpoznáváme

8 JOHACH, Helmut. *Handelnder Mensch und objektiver Geist. Zur Theorie der Geisteswissenschaften bei Wilhelm Dilthey*, op. cit., s. 141.

9 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. I, s. 367, 394, Bd. VI, s. 161, Bd. XIX, s. 23, 53, 59, 81. Odtud i sklon rozlišovat mezi „prožitkem“ a „zkušeností“, např. Bd. I, s. 369 nebo Bd. XIX, s. 81.

10 Johach správně upozorňuje, že „prožitek“ není u Diltheye spojen s vágní iracionalitou, ale že vyjadřuje především společenskou skutečnost konstituovanou lidským jednáním. Píše-li Dilthey v Bd. I, s. 24 ještě povšechně, že společenskodějinná skutečnost je materiálem a objektem duchovéd, pak formulace v Bd. VII, s. 148 se zřetelně čte jako inverzní podoba Durkheimova vymezení předmětu sociologie. K tomu srov. Bd. I, s. 420–423.

11 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. VII, s. 301, 322. Zvláště podnětné náměty srov. Bd. XIX, s. 77: skutečné dějiny racionality nejsou dějinami intelektuálních systémů, nýbrž dějinami jazyka. To nutno zkoumat jak v rozměru dějinném, tak i na ontogenezi dítěte propracovávajícího se od předjazykového stadia k jazyku atd. Ve zcela jiné tradici dochází Marcel Mauss k závěru, že všechny

v procesu, který Dilthey nazývá *Innewerden*. Přeložme tento termín jako *zniternění*, s tím ovšem, že to v žádném případě neznamená vciťování nebo cokoli podobného; v němčině se pod *Innewerden* běžně rozumí pozorovati, postřehnouti, spatřiti, zvědět apod., ve filozofickém kontextu by však tyto ekvivalenty mohly způsobovat nedorozumění. Je to vlastně subjektivní zkušenostní evidence – pod vlivem Wundtovým a Helmholtzovým uvažoval Dilthey dokonce o tom, jak ji zachycovat a ověřovat experimentálně¹² – spojená s aktivitou, která má podobné rysy jako Husserlova intencionalita.¹³ V úvahách o zniternění ohlašuje se problematika životního světa úzce spjatá s problematikou jazyka. Zniternění spočívá v tom, že získáváme vědomí o něčem; spočívá v reprezentaci „skutečného“ uvnitř „získané souvislosti duševního života“.¹⁴ Tato reprezentace není ani odraz, ani výraz, nýbrž znamená přítomnosti něčeho.

Zniternění je tedy médiem prezenze, převádějícím různorodost jsoucna v homogenitu znakovosti. V tomto smyslu je stále stejné, tj. ať ohlašuje prezenci čehokoli (např. obsahů vnímaných vnitřně i věcí vnějších), zůstává znak znakem.¹⁵ Svět se tak proměňuje v text rozprostřený k výkladu. Ve všetext nebo v texty?

Shrňme, čím je u Diltheye struktura a strukturalita vyznačena: 1. Strukturu vytváří uspořádanost částí v celek. 2. Strukturní celek může být částí vyššího strukturního celku, není však na jiný celek převeditelný nebo z něho vyvoditelný. 3. Stejně tak nelze strukturu odvodit z jejích částí, nevyplývá z nich a není ani jejich prostým souhrnem. 4. Vidíme, že struktura není pouze zacíleným shrnutím částí, nýbrž sjednocením vzájemných vztahů částí. 5. Struktura se děje. 6. Zároveň však je stálým v měnícím se. 7. Vytváření a fungování struktury není závislé na sledu ve fyzikálním čase. 8. Strukturní celek nevylučuje, aby některé jeho části byly součástmi jiného strukturního celku. 9. Struktura vytváří svou jednotu výlučně ze sebe samé, ze svého vlastního středu. Tím se vymezení strukturnosti vrací ke svému počátku.

Bod osmý (zčásti i sedmý) vylučuje představovat si strukturu jako monádu, nepojuje však strukturu do mimostrukturních kontextů „skutečností“. S monádou má struktura opravdu podobné to, že je „fensterlos“, jak na rozdíl od výkladu Gadamera tvrdí jinými slovy druhý a devátý bod našeho shrnutí.¹⁶ Od monadologie se však

sociální jevy lze asimilovat jazyku. MAUSS, Marcel. *Anthropologie et sociologie*. Paris: Pr. Universitaires de France, 1966.

12 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. XIX, s. 60 n.

13 HUSSERL, Edmund. *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia, 1972, s. 192 n., zvl. s. 506.

14 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. I, s. 394, Bd. VI, s. 154 n., 167 n., 177, Bd. XIX, s. 43, 52–54, 60–71 aj.

15 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. XIX, s. 407.

16 GADAMER, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, op. cit., s. 213.

diltheyovský strukturalismus liší především tím, že zásadně rezignuje na předzjednanou harmonii. Ve světle této teze se značně posouvá význam řady závažných výroků.

Znamé Diltheyovo kolísání mezi systematickým a historickým přístupem ke společenskolidské skutečnosti, paradoxní sepětí důrazu na co nejpřesnější a nejcitlivější uchování empirické individuality a singularity historického světa s ideou pozitivněvědných zákonitostí, myšlenka, že obojí usmíří a relativismus poznání i hodnot zastaví přerod filozofie v teorii poznání, která by poskytla pevný základ poznávací praxi pozitivněvědných disciplín a zároveň též stabilizovala teorii světových názorů – to vše dokládá, že Diltheyovi nestačí pouhá fenomenologie metafyziky, nýbrž že se pokouší hledat její skryté kořeny, konstitutivní strukturu všech jejích podob.¹⁷ Činí tak v jistém smyslu opačně než Husserl a je svou vizí natolik stržen, že si tento rozdíl neuvědomuje: strukturní hledisko nepřináší pouze odlišení od kauzálních souvislostí dějů přírodních, jak ve stopě Husserlově shrnuje Gadamer,¹⁸ nýbrž odděluje poznávací aktivity od předpokladu, že totalita světa roste z jediného, stálého a objektivního textu. Dilthey zatím jen odděluje, netvrdí, že text světa se ztratil. Pouze nehodlá nahradit *grand récit* kdysi náboženský a později metafyzický jen jinou podobou víry, prázdným předpokladem velkovyprávění vědeckého, k němuž navíc by bylo nutno teprve dojít.

Kritika představy nadčasového textu světa není u Diltheye projevem relativismu v duchu tzv. německého historismu, ale projevem obratu k filozofii prezenze a konečnosti. Vrací-li se Dilthey znovu a znovu k myšlence založit normy vědeckého poznání společenskolidské skutečnosti ve zdokonalení schopnosti porozumět fakticitě, neznamená to, že by se oddal „*historii pouhých událostí*“, že by uvízl v osidlech pouze faktografické vědy, jak v duchu Husserlovy první protidiltheyovské polemiky tvrdí Gadamer.¹⁹ Namísto nadčasového vřetextu totality světa, namísto quasivědeckého zesvětštění podoby textu Stvoření²⁰ pokusil se Dilthey vkomponovat

17 Průběh Diltheyova hledání je bohatý na protikladná tvrzení, což zvláště platí o výrocih silně emocionálně zabarvených. Historické vědomí snaží se Dilthey stabilizovat typologicky, což vedlo k teorii světových názorů. Ta však musí vyústit v teorii poznání, která při plném uchování empirické látkové i poznávací singularity bezpečně zarazí hodnotový a poznávací relativismus. Tato myšlenka pronikavě inspirovala Troeltsche, Mannheima, Rothackera. Srov. TROELTSCH, Ernst. *Der Historismus und seine Probleme*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1922; MANNHEIM, Karl. *Historismus*. In WOLFF, Kurt Heinrich (Hrsg.). *Wissenssoziologie*. Berlin und Neuwied: Luchterhand, 1964, s. 246–307; MANNHEIM, Karl. *Die Strukturanalyse der Erkenntnistheorie*. In WOLFF, Kurt Heinrich (Hrsg.). *Wissenssoziologie*, op. cit., s. 166–245; ROTHACKER, Erich. Die dogmatische Denkform in den Geisteswissenschaften und das Problem des Historismus. In *Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften und der Literatur*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1954.

18 GADAMER, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, op. cit., s. 210 nn.

19 Ibidem, s. 212 n. Srov. KERCKHOVEN, van Guy. Die Grundsätze von Husserls Konfrontation mit Dilthey im Lichte der geschichtlichen Selbstzeugnisse, op. cit., kde dosud nejlepší pramenné vylíčení problémové diskuse mezi Diltheyem a Husserlem.

20 Paradigmaticého textu světa dovolává se často Bible. Srov. Např. Da 10, 21 nebo Ez 28, 12 aj.

do strukturality rozměr času reálného.²¹ Vazba na tento čas, na jeho konkrétní významové konstelace, odlišuje strukturalitu otevřenou od uzavřené (např. matematika, logika, šachy, ba i kopaná, hraje-li se výlučně podle pravidel a ne podle předem dohodnutých podílů na zisku). Otevřenost otevřené strukturality nevyplývá ani tak z empirické neuzavřenosti látky prožívání²² jako z rozhodnutí pro rozpravu strukturální a proti rozpravě epistemické. Diltheyovské pozici to vyhovovalo hned z několika důvodů: čistota pozitivněvědného zkoumání zůstala zachována; metafyzický text nebylo nutno předpokládat, avšak nebyl ani úplně ztracen; empiristické poznávací anarchii a s ní spojenému relativismu čelí spolehlivě souvislá hráz, pokud udržíme metodologické vymezení strukturality a nepřipustíme, aby byla zaměňována s empiricky založenými hypotézami.²³

Již Gadamer si povšiml, že pojem struktura nahrazuje u Diltheye pojem subjekt.²⁴ Ponechme nyní stranou Diltheyovy polemiky proti kantovskému a zejména novokantovskému subjektu bez masa a kostí, ponechme stranou dnes módní úvahy o nezbytnosti změnit filozofická paradigmat.²⁵ Spokojme se s konstatováním, že diltheyovská metodologie spolehlivě vylučuje jakoukoli variantu makrosjektu. Reaktualizace Hegelova pojmu objektivní duch, podmíněná eliminací Hegelova pojmu duch absolutní, to jen podtrhuje.²⁶ Co tedy činí otevřenou strukturu strukturou? Strukturální střed, neměnné v měnícím se. Struktura se děje, její části se proměňují, jedny obsahy nahrazují jiné a ty zase jsou nahrazovány dalšími a dalšími. Nekonečnost těchto proměn přímo úměrně souvisí s vnitřní pevností struktury – s jedinou výjimkou: ve strukturálním středu je jakákoli změna a proměna nepřipustná. Strukturální střed je předpokladem, svorníkem i hranicí hry částí.

Uzavřené struktury se od otevřených liší tím, že jejich střed je plně definován souborem neměnných pravidel. Je pouhým označením tohoto souboru a jinou realitu nemá. Otevřené struktury drží pohromadě silou středu, který na souhrn pravidel redukovat nemůžeme, neboť i ta podléhají proměnám, za nichž struktura trvá. V prvním případě jde o střed nominální. V případě druhém je střed jménem reálné a neměnné přítomnosti: jen prezence pojmenovaného vytváří a drží strukturu.

21 HEIDEGGER, Martin. *Sein und Zeit*. Halle an der Saale: Max Niemeyer, 1927, s. 376: „Die Analyse der Geschichtlichkeit des Daseins versucht zu zeigen, daß dieses Seiende nicht ‚zeitlich‘ ist, weil es ‚in der Geschichte steht‘, sondern daß es umgekehrt geschichtlich nur existiert und existieren kann, weil es im Grunde seines Seins zeitlich ist.“ Srov. též s. 385.

22 DERRIDA, Jacques. *Die Schrift und die Differenz*, op. cit., s. 248n.

23 Ibidem, s. 435.

24 GADAMER, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, op. cit., s. 210nn.

25 Základní prací o překonání vzorce subjektivního myšlení paradigmatickým je kniha Apelova. Srov. APEL, Karl-Otto. *Transformation der Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973.

26 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. VII, s. 148 aj.

Dokud strukturní pojmy vyznačují okrsky pouze relativní vnitřní autonomy, dokud jsou strukturní středy transcendovány jinými strukturními středy a dílčí centra sřetěžena do pyramidy poznání o jediném věrohodně předpokládaném vrcholu, neznamenají vyznačené rozdíly nic jiného než rozdíl stupně. Jakmile však pevný střed, střed středů, pravzor, počátek a konec odstraníme – což se historicky stalo procesem sekularizace – hrozí se vesmír struktur proměnit v nesoustředný rej fragmentárních struktur uzavřených i otevřených. Rozdíl mezi nimi začne se jevit jako naprostý a zásadní. Střed otevřené struktury odhalí se jako paradox, jako něco, co existuje tak, že je i není. Představuje nejvnitřnější jádro struktury, činí z ní to, čím je – a zároveň je něčím struktuře vnějším, přidaným, přimyšleným. Samozřejmě možno strukturní střed myslet jako pouhou funkci, v níž se odehrává nekonečná výměna znaků, a nikoli jako něco opravdu přítomného, něco na určitém přirozeném místě!²⁷ Lze však děje otevřených struktur přijmout v plném rozsahu jako hru?

Herní výkladový model, na rozdíl od epistemického, nemusí zastírat rozpolcenost strukturního středu na přítomnost a nepřítomnost, ba vystavuje ji do popředí pozornosti jako základní předpoklad hratelnosti hry.²⁸ Nepřítomnost toho, oč jde, jako předpoklad mimetického oživení toho, oč jde, není v herním modelu nedostatkem, nýbrž přirozeným a podstatným konstitutivním činitelem. Kam by to došlo, kdyby si vítězná jedenáctka po zápase opekla poražené hráče na rožni a ty nejsvalnatější snědla? Kam by to došlo, kdyby si lidé na svobodu jen nehráli a začali skutečně svobodně jednat?

Jména her se vztahují na dvě různé věci: na nominální střed spočívající v pevném souboru pravidel, na reálný střed hrané či chápané hry. Herní průběhy představují vždy hru o něčem, mají smysl, který nelze vystihnout pouze souborem pravidel. Vyjadřuje tento smysl pouze pravdu chvíle? Nebo nám snad naznačuje vhléd do pravidel jiného řádu?

V jiné terminologii rýsuje se tu problematika, kterou Dilthey spojoval s teorií porozumění (*Verstehen*). Má co činit se singularitou konkrétních herních průběhů, to však neznamená, že by šlo o iracionální vcitování nebo intuitivní postihování, jak se mívá za to.²⁹ Pochopení spočívá v poznávací syntéze trojího stupně: 1. překročení z empirické podoby struktury k její významové jednotě; 2. dosazení jména na místo reálného středu otevřené struktury, tedy pojmenování přítomné-

27 DERRIDA, Jacques. *Die Schrift und die Differenz*, op. cit., s. 424.

28 LOTMAN, Juri M. *Kunst als Sprache*. Leipzig: Reclam, 1981, s. 67–88; GADAMER, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, op. cit., s. 97–161. Gadamer navazuje na známou koncepci Huizingovu. FINK, Eugen. *Spiel als Weltsymbol*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1960; DERRIDA, Jacques. *Die Schrift und die Differenz*, op. cit., s. 436 nn.

29 Herta Nagl-Docekal vystihuje kolísavost Diltheyových formulací jako zdroj příliš různorodých explikací. Srov. NAGL-DOCEKAL, Herta. *Die Objektivität der Geschichtswissenschaft*. Wien-München: R. Oldenbourg, 1982, s. 34nn.

ho-nepřítomného strukturního středu; 3. překročení z dějin k dějinnosti. Dějinnost nechápe Dilthey jako „historické cílení“, ale jako určení bytí coby prezence. Ukazuje na to jeho polemika proti historickému relativismu a hlavně pak pojetí dějin jako pohybu od prezence k prezenci, tedy na ose neredukované empiricity, a nikoli na ose velkovyprávění předpokládaného textu, souvislého textu dějin.³⁰ Na to mohl navázat Heidegger.³¹

Tento obrat přináší a vyostřuje známé rozpolcení; na jedné straně sociálněkritická nostalgie kombinovaná s přeprojektovaným pocitem viny, stesk po promarněné spáse; na straně druhé plné přijetí hry jako hry, světa znaků jako pouhého světa znaků bez dobra a bez zla, bez omylů a bez pravdy. Kulturní pohyb mezi těmito póly stal se v průběhu osmdesátých let předmětem živých diskusí a polemik, jež můžeme souhrnně označit za debatu o postmodernismu.³²

Herní výkladový model nečekaně obnažil metaforiky již vžitě: v nich pojmu hry odpovídá pojem boje. Metaforika hry a metaforika boje představují pouze jiné podoby pólu znakového a pólu agresivně nostalgického. V tom spatřuji důvod, proč se Michel Foucault tak vážně pokoušel prorazit od teologie a teleologie „historických zápasů“ ke hře se světem znaků i v tzv. vědách o člověku. Společným jmenovatelem zůstal pojem „moc“.³³ Namísto dějinné logiky bojů o ni se o ni ve Foucaultově teorii diskursu hraje. Hraje se o moc nad diskursem, o dispoziční podíl na všech větvích, jež lze smysluplně říci nebo si myslet. I když se za přijetí této metaforiky platí mnohým, nač bychom jen těžce rezignovali, jednu výhodu přece jen má: není odkázána na to, vydávat se za něco jiného.

30 DILTHEY, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, op. cit., Bd. V, s. 155 n. Proto Herta Nagl-Docekal píše o Diltheyově subjektivizaci dějin a desubjektivizaci subjektu, viz NAGL-DOCEKAL, Herta. *Die Objektivität der Geschichtswissenschaft*, op. cit., s. 46nn.

31 HEIDEGGER, Martin. *Sein und Zeit*, op. cit., s. 397–404. Proti přečeňování této problémové kontinuity vystoupil BOEDER, Heribert. Dilthey „und“ Heidegger, Zur Geschichtlichkeit des Menschen. In *Phänomenologische Forschungen*. Bd. 16. München: Karl Alber Verlag, 1984, s. 161–177.

32 HUYSEN, Andreas – SCHERPE, Klaus R. *Postmoderne, Zeichen eines kulturellen Wandels*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1986; KAMPER, Dietmar – REIJEN, Willem van (Hrsg.). *Die unvollendete Vernunft: Moderne versus Postmoderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987; HABERMAS, Jürgen. *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.

33 J. Habermasovi a A. Honnethovi připadá pojem moci u pozdního Foucaulta hypertrofovaný a zároveň neprůhledný, a to proto, že nedoceňují prvek hry, skrytý pod Foucaultovou koncepcí poarcheologickou. HABERMAS, Jürgen. *Der philosophische Diskurs der Moderne*, op. cit., s. 313–343; HONNETH, Axel. *Kritik der Macht. Reflexionsstufen einer kritischen Gesellschaftstheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985, s. 168–224.